International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.11 No.1 Sept-Oct 2023

लोकप्रशासनातील नविन पैलू: प्रशासनातील नैतिकता

श्री पांडुरंग पंडीत पाटील
मु.जैताळ,पो.कांडगाव ता.करवीर,जि. कोल्हापूर
Corresponding Author – श्री पांडुरंग पंडीत पाटील
Email: pandurangp91@gmail.com
DOI- 10.5281/zenodo.13990787

प्रस्तावना :

प्रशासकीय नैतिकतेचे वर्णन सार्वजनिक प्रशासनातील लोकांसाठी नैतिक निकष आणि आवश्यकतांचा संच म्हणून देखील केले जाऊ शकते जे त्यांच्या व्यावसायिक क्रियाकलापांना कॉमनवेल्थ प्राप्त करण्यासाठी आणि नैतिक मूल्यांचा प्रभावी वापर करण्याच्या उद्देशाने करतात . ही प्रशासनातील नैतिकताचा उदय दुसऱ्या जागतिक महायुध्दानंतर पाश्चात्य देशांनी लोकप्रशासन शास्त्राच्या क्षमतेविषयी व उपयुक्ततेविषयी प्रश्न निर्माण केले जाऊ लागल्यावर झाला. लोकप्रशासन हे मुल्यसापेक्ष मुल्याधिष्ठित बनवून स्वतःचे आदर्श व मुल अंगीकारल्यास आपण कोणत्या आदर्शासाठी काय करत आहोत याचे मापदंड निश्चित करण्यासाठी तसेच योग्य काय व अयोग्य काय याचा विचार करण्यासाठी नैतिक मूल्यांचा स्विकार करणे गरजेचे आहे. म्हणून याचा वापर प्रशासनकीय नैतिकतामध्ये झालेला आहे.

उद्देश :

1. नैतिक मूल्य म्हणजे काय याचा अभ्यास करणे
2. लोकप्रशासन आणि नैतिक मूल्य याचा अभ्यास करणे
3. प्रशासनातील नैतिक मूल्यांचा वापराबाबत अभ्यास करणे

नैतिकता :

नैतिकता हा शब्द नैतिक योग्य आणि अयोग्य आणि नैतिक चांगले आणि वाईट या संकल्पनांचा तात्विक अभ्यास, नैतिकदृष्ट्या योग्य आणि अयोग्य किंवा नैतिकदृष्ट्या चांगले आणि वाईट काय याच्या कोणत्याही तात्विक सिद्धांताचा आणि नैतिक नियमांच्या कोणत्याही प्रणाली किंवा संहितेचा संदर्भ घेऊ शकतो. तिकता ही एखाद्या विशिष्ट तत्त्वज्ञान , धर्म किंवा संस्कृतीच्या आचारसंहितेपासून प्राप्त झालेली मानके किंवा तत्त्वे असू शकतात किंवा ती सार्वत्रिक समजल्या जाणाऱ्या मानकांमधून प्राप्त होऊ शकते. नैतिकता विशेषतः " चांगुलपणा ", "योग्यता" किंवा "योग्यता" चे समानार्थी असू शकते. भारतीय नैतिक मूल्यांमध्ये निःस्वार्थीपणा, सार्वजनिक कल्याणासाठी भक्ती आणि धार्मिकतेचा पाठपुरावा यावर जोर देण्यात आला. शिवाय, धर्म किंवा कर्तव्य या संकल्पनेने प्राचीन भारतीय समाजाच्या नैतिक मूल्यांना आकार देण्यात मध्यवर्ती भूमिका बजावली. प्राचीन काळापासूनच भारतवासीयांनी स्वकल्याण, सार्वजनिक कल्याण व विश्वकल्याणाची भावना स्विकारलेली आहे. सभ्यता व नैतिकतेच्या ज्ञानाअभावी व्यक्ती कितीही उच्च शिक्षण प्राप्त केली तरी ते शिक्षण अर्धवटच आहे. नैतिक मूल्यांचा अवलंबामुळेच या राष्ट्राचाच नव्हे तर या जगाचा विकास होतो. सभ्यता व नैतिक मूल्यांचा नेहमी विजय होत असतो. नैतिक मूल्ये ही सामाजिक स्वास्थ निर्माण करतात. याच नैतिकतेचा वापर लोकप्रशासनात होणे आवश्यक आहे.

लोकप्रशासनातील नैतिकता :

सामाजिक जीवनाबा विकास करण्यासाठी लोकप्रशासनाकडे अनेक प्रकारची नैतिक मूल्य असलेली दिसून येतात. यात समता, बंधूता, सहकार्य, व्यक्ती सन्मान, प्रामाणिकपणा, मूल्य असलेली दिसून योहिता, शांतीप्रियता, आत्मनिर्भरता, स्वंयनियंत्रण, कर्तव्यपालन, शिस्त इत्यादींचा समावेश होतो. तसेच प्रशासन व्यवस्थेत काम करणाऱ्यांनी लोकशाहीतील नीतिमूल्यांचे भान ठेवून आपण जनतेचे सेवक आहोत, या भावनेतून प्रशासन करावे व जनतेचे प्रश्न सोडवून प्रशासनाबद्दल जनतेत विश्वास निर्माण करावा, या विचारतत्त्वास प्रशासकीय नीतिवाद असे म्हटले जाते. लोकशाही व्यवस्थेत प्रशासन हे जनताभिमुख असावे. प्रशासकीय जबाबदारीची जाणीव ठेवून आपण जनतेचे सेवक आहोत, या भूमिकेतून त्यांनी प्रशासन करावे. लोकप्रशासनातील सेवकांनी लोकशाही मूल्ये आणि उच्च नैतिक मानदंड यांचे पालन करावे आणि अधिकाराचा दुरूपयोग टाळावा असा विचार.

मुख्यतः पॉल ॲपलबीने हया विचारांचा पाठपुरावा केलेला आढळतो. नैतिकता आणि प्रशासन वेगळे करणे शक्य नाही असे म्हटले जाते. केवळ प्रशासनातील नैतिकता हीच चांगल्या सरकारची हमी देऊ शकते. प्रशासकीय नैतिकता ही धैर्य, प्रामाणिकपणा, निष्ठा, उत्साह, सौजन्य आणि प्रामाणिकपणा सारख्या गुणांमुळे टिकून राहते. ॲपलबी यांच्या मते, प्रशासकीय नीतीवादात

जबाबदारीची जाणीव, प्रामाणिकपणा, संपर्क आणि सेवक प्रशासनातील कौशल्य, समस्या सोडविण्याची आणि त्यासाठी संघभावनेने काम करण्याची तयारी, संस्थात्मक साधनांचा विकास करण्याचे सामर्थ्य इ. वैशिष्ट्यांचा अंतर्भाव होतो. त्याखेरीज खाजगी बाबी आणि सार्वजनिक बाबी यात भेद करणे, जनतेमध्ये प्रशासकीय प्रक्रियेबद्दल विश्वास निर्माण करणे इत्यादींचाही प्रशासकीय नीतीवादात समावेश होतो. व्यक्तीगत स्वार्थ, सत्ता, प्रभुत्व यापेक्षा सार्वजनिक हित व सार्वजनिक कल्याण महत्वाचे आहे असे प्रशासकीय नीतीवाद मानतो. निर्णय-निर्धारण प्रक्रियेतील नैतिकता हा प्रशासकीय नैतिकतेमधील केंद्रबिंदू मानला जातो. तथ्य व मूल्यांच्या प्रश्नांना नैतिक निर्णय-निर्धारण प्रक्रियेपासून वेगळे केले जाऊ शकत नाही. जबाबदारी, उत्तरदायित्व, कार्याप्रती निष्ठा, सर्वोत्कृष्ठता, सत्यनिष्ठता, पारदर्शिकता, न्याय यांचा समावेश प्रशासकीय नैतिकतेमध्ये होतो

१९९१ च्या आर्थिक सुधारणांनंतर भारतामध्ये खासगी संस्थांची भूमिका वस्तू आणि सेवांच्या पुरवठ्यामध्ये प्रबळ होत गेली. शासनदेखील आता बरीच कामे खासगी संस्थांच्या मदतीने पूर्ण करत आहे. या पार्श्वभूमीवर, निगम प्रशासनाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे हे लक्षात येते. या संस्थांच्या खासगी स्वरूपामुळे नफा कमावण्यासाठी कधी कधी त्यांच्याकडून अनैतिक निर्णय वा कृती केल्या जाण्याची शक्यता निर्माण होते. अशावेळी निगम प्रशासनाची कार्य संस्कृती अशा निर्णयांना आळा घालू शकते. यामध्ये नैतिक सचोटी आणि व्यावसायिक कार्यक्षमतेला खूप महत्त्व आहे. नैतिक सचोटी म्हणजे फक्त संस्थेच्या आणि देशाच्या नियमांचे आणि कायद्याचे पालन करणे नव्हे तर त्यापलीकडे जाऊन उच्च नैतिक आचारसंहिता निर्माण करणे आणि त्यानुसार निर्णय घेणे वा व्यवहार करणे होय. अशा संस्था इतर संस्थांसाठी आदर्श घालून देतात.

भारताच्या सार्वजनिक प्रशासनातील मूलभूत नैतिक समस्या म्हणजे भ्रष्टाचार, परंतु त्यासोबतच इतर काही नैतिक समस्या/मुद्द्यांचाही सार्वजनिक प्रशासनावर परिणाम होतो. ते इतर मुद्दे पुढीलप्रमाणे आहेत-

- पुराणमतवाद आणि उच्चभ्रू मानसिकता आणि ब्रिटिश राजवटीच्या अशा परंपरा असलेले नागरी सेवक.
- सत्ता, अधिकार आणि सत्ता यांची अत्यंत असमान रचना असणे.
- नोकरशाहीवर अनैतिक राजकीय दबाव आणि त्यांच्या कार्यशैलीत नको असलेला राजकीय हस्तक्षेप.
- भारतीय नोकरशाहीच्या राजकीयीकरणामुळे नोकरशाहीत तटस्थतेचा अभाव दिसून येतो.
- योग्य कार्यसंस्कृतीचा अभाव.
- पारदर्शकता आणि जबाबदारी यासारख्या मूल्यांचा अभाव.
- व्हिसल ब्लोअर्स'च्या संरक्षणासाठी योग्य व्यवस्थेचा अभाव.

नक्कीच वरील नैतिक समस्या/समस्या आम्हाला चिंतित करतात. या समस्या सोडवण्यासाठी किंवा कमी करण्यासाठी, सार्वजनिक प्रशासनात नैतिकतेचा समावेश करणे खूप महत्वाचे आहे. सार्वजनिक प्रशासनात नीतिमत्तेचा समावेश खालील उपाय/पद्धतींद्वारे केला जाऊ शकतो.

- भावी प्रशासकांच्या (प्रशिक्षणार्थी) मूल्य आणि नैतिक प्रशिक्षणावर भर देऊन.
- त्यांच्यात सहानुभूतीची भावना निर्माण करण्याचा प्रयत्न करून.
- सार्वजनिक प्रशासकांसाठी आचारसंहिता तयार करून आणि त्यांचे पालन सुनिश्चित करून.
- डिजिटलायझेशन, ई-गव्हर्नन्स इत्यादींच्या माध्यमातून प्रशासनात पारदर्शकता आणून सुशासनाचा पाया रचला.
- नोकरशाहीला राजकीय हस्तक्षेपापासून मुक्त करून.
- बेजबाबदार प्रशासकांविरुद्ध शिस्तभंगाची कारवाई करू शकणारी मजबूत उत्तरदायित्व यंत्रणा विकसित करून.

सारांश:-

प्रशासकीय नैतिकतेची संकल्पना सूचित करते की खाजगी सद्‌गुण सार्वजनिक सद्‌गुणांपर्यंत विस्तारित आहे . प्रशासकीय नैतिकतेच्या चिंतेचा मूळ आणि इतिहास शतकानुशतके पसरलेला आहे. जेव्हा सार्वजनिक प्रशासक नैतिकतेने वागतात तेव्हा ते पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्वाची वचनबद्धता प्रदर्शित करतात, ज्यामुळे भ्रष्टाचार रोखण्यात मदत होते आणि जनतेच्या हिताचे निर्णय घेतले जातात याची खात्री करता येते. शेवटी, सार्वजनिक प्रशासनातील नैतिकता मजबूत संघटनात्मक संस्कृतीच्या विकासास प्रोत्साहन देते .

समाजाचा सर्वांगीन विकास साधता येवून निरंतर विकासाची संकल्पना साकारता येते. प्रशासकीय अधिकाऱ्याच्या व्यक्तीमत्वाचा व्यक्तिमत्व विकास या नैतिकतेतून निर्माण होतो आणि याचा प्रभाव शासन व्यवस्थेवर पडत असतो. शासन, प्रशासन, सत्ताधारी श्रीमंत वर्ग व सामान्य नागरिक या सर्वांनीच स्वातंत्र्य, समता, न्याय बंधूता, कायदा, शाश्वत मूल्य व नैतिकता जोपासने गरजेचे आहे तरच समाजाचा सर्वांगीन विकास साधता येईल.

संदर्भ सूची:

1. दूबे अशोककुमार, (२००८), २१ वी शताब्दी में लोकप्रशासन, टाटा मॅग्राहील कंपनी, न्यू दिल्ली.

2. शर्मा योगेंद्रकुमार, (२००६), लोकप्रशासन के मूल सिध्दांत, कणिष्क पब्लिशर्स, डिस्ट्रीब्यूटर्स, नई दिल्ली.
3. वर्मा, ओ.पी. (२००१), भारतीय प्रशासन के पंचास वर्ष, पंचशिल प्रकाशन, जयपूर
4. बोरा पारस, लोकप्रशासन, कल्पना प्रकाशन, नांदेड
5. प्रा.व्ही.बी.पाटील, (२००९), भारतीय प्रशासन, के सागर प्रकाशन, पुणे.